

Alexander Solženicyn

Súostrovie

GULAG

1918 - 1956 Pokus o umeleckú štúdiu

premedia.sk

Alexander Solženicyn

SÚOSTROVIE GULAG

1918 - 1956

Pokus o umeleckú štúdiu

III

premedia.sk

2012

Vydala Premedia Group, s. r. o., Bratislava 2012

Návrh obálky: Igor Slovák

Grafická úprava textu: Izabela Koska

Archipelag Gulag I, II, III

© 1973-1991 Russian social funds for persecuted persons and their families.

© 1973-1991 Russian social funds for persecuted persons and their families.

© 1973-1991 Russian social funds for persecuted persons and their families.

Alexander Solženicyn: Súostrovie Gulag III

Druhé, doplnené vydanie

Preklad © Dušan Slobodník (dedičia), Igor Slobodník

Doslov © Igor Slobodník

ISBN 978-80-89594-11-5 (tretia kniha)

ISBN 978-80-89594-12-2 (súbor)

ŠTVRTÁ ČASŤ

Duša a ostnatý drôt

*Prezrádzam vám tajomstvo: nie
všetci umrieme,
no všetci sa zmeníme.*

Prvý list Korinťanom, 15,51

Prvá kapitola

ZDOKONALENIE

A roky plynú ...

Nie v takom rýchlom slede, ako sa žartom hovorí v tábore – „zima-letu, zima-letu“ ale po dlhej jeseni nasleduje nekonečná zima, nevlúdna jar a iba leto je krátke. Na Súostroví je leto krátke.

Aj rôčik – ach, ako je to dlho! Koľko času má aj za jeden rok človek na to, aby rozmýšľal. Tristotridsať ráz ročne musí postávať pri rannom rozdeľovaní do práce aj vtedy, keď mrholí, prší, je sychravo, aj keď fúka silná fujavica, aj keď je tuhý, nehybný mráz. Tristotridsať dní človek vykonáva úmornú, cudziu prácu, pri ktorej si nemusí namáhať hlavu. A tristotridsať večerov človek postáva mokrý, premrznutý, keď po práci sústreďujú väzňov a keď treba vyčkávať, kým sa poschádzajú strážcovia zo vzdialených strážnych veží. Cesta na pracovisko. Cesta späť. Človek sa nakláňa nad sedemsto tridsiatimi miskami žbrndy, nad sedemsto tridsiatimi kašami. A rozmýšľa aj na svojej priči, keď sa prebudí, keď zaspáva. Ani rozhlas, ani knihy človeka nemôžu rozptýliť, niet ich, a chvalabohu, že niet.

A to všetko iba za jediný rok. Je ich však desať. Je ich dvadsaťpäť...

Keď sa človek ako dystrofik ocitne v nemocnici, aj tam má času neúrekom na rozmýšľanie.

Rozmýšľaj. Aj z nešťastia vyvodzuj nejaké závery.

Pretože počas celého tohto nekonečného času mozog a duša väzňov neostávajú nečinné. Zďaleka, ako masa, väzni pripomínajú hemžiacu sa vši, ale sú predsa korunou tvorstva, či nie? Kedysi aj do nich vdýchli slabú božiu iskierku. Tak čo sa s ňou teraz stalo?

Po stáročia sa uvažovalo takto: zločinca odsúdili preto, aby počas odpykávania trestu hľbal nad svojím zločinom, týral sa, kajal a postupne naprával.

No *Súostrovie GULAG nevie, čo sú výčitky svedomia!* Zo sto obyvateľov Súostrovia je päť banditov a ich zločiny nie sú pre nich výčitkou, ale hrdinským činom, snívajú o tom, že v budúcnosti ich vykonajú ešte šikovnejšie a bezočivejšie. Nemajú sa prečo kajovať. Ďalší piati si veľa *nahonobili*, neobrali však ľudí: v našich časoch sa dá poriadna suma ukradnúť iba štátu, čo sám premrháva peniaze ľudu nelútostne a bez rozmyslu, nuž za čo by sa mal človek kajovať? Vari iba za to, že mal vziať a rozdeliť sa, vďaka čomu by bol ostal na slobode? Ďalší osemdesiat piati tunajší obyvatelia nespáchali absolútne nijaký zločin. Tak za čo sa majú kajovať? Za to, že mysleli, ako mysleli? (Napokon, poniektorých tak

zdepcú a tak popletú, že sa kajajú – za svoju skazenosť... Pripomeňme si zúfalstvo Niny Peregudovej, že nie je dôstojná Zoje Kosmodemjanskej.) Alebo sa majú kajaf za to, že v bezvýchodiskovej situácii sa človek vzdal a dostal do zajatia? Že keď mesto obsadili Nemci, nastúpil do práce namiesto toho, aby skapal od hladu? (Pravda, niekedy tak zmiešajú povolené a zakázané, že niektorí sa trápia: radšej som mal umrieť, než si vtedy zarábať na chlieb.) Za to sa kajaf, že pracoval bezplatne na družstve a vzal si dačo z poľa, aby nakrmil deti? Alebo že si s rovnakým cieľom odniesol dačo zo závodu?

Nie, človek nielenže sa nekajá, ale čisté svedomie mu vyžaruje z očí ako horské pleso. (Oči takého človeka, očistené vďaka utrpeniu, neomylné vidia každú špinu v iných očiach, napríklad neomylné odlišujú udavačov. Túto schopnosť vidieť očami pravdy nevie v nás identifikovať KGB, je to naša „tajná zbraň“, v tomto za nami KGB zaostáva.)

V našom takmer výnimky nepoznajúcom vedomí nevinny sa formoval hlavný rozdiel medzi nami a medzi galejníkmi Dostojevského či P. Jakuboviča. Vtedy išlo o vedomie nezmieriteľnej izolácie, v nás zasa žilo sebaisté poznanie, že hocikoho na slobode môžu rovnakým spôsobom dostať za mreže ako nás, že ostnatý drôt nás rozdelil len symbolicky, žil v nás pocit uvedomenia si akéhosi nešťastia, čo postihlo milióny ľudí.

Pred nešťastím sa človek nikam neschová. Treba ho jednoducho prežiť.

Nie je toto poznanie príčinou, že samovraždy v tábore sú tak obdivuhodne zriedkavé? Iste, zriedkavé, ale asi každý, kto sedel v tábore, si spomenie na nejaký prípad samovraždy. No ešte väčšmi si pamätá úteky. Útekov bolo naisto viac než samovrážd. (Horliví vyznavači socialistického realizmu sa môžu pochváliť: rozvíjame optimistickú líniu.) Aj sebazmračené bolo oveľa viac ako samovrážd – no aj to je čin, ktorý možno chápať ako prejav lásky k životu, ako jednoduchú kalkulu: obetovať časť, aby človek zachránil celok. Mám dokonca pocit, že samovrážd v tábore bolo štatisticky, v pomere na tisíc obyvateľov, menej než na slobode. Prirodzene, nemám si to ako overiť.

Skripnikovová si však spomína, že roku 1931 sa v Medvežogorsku, v ženskom záchode obesil asi tridsaťročný muž, pričom sa obesil v deň, keď ho mali prepustiť na slobodu! – Žeby to bol urobil preto, lebo pociťoval odpor k vtedajšej slobode? (Dva roky predtým ho opustila žena, no vtedy sa neobesil.) – V klube hlavnej budovy Burepolomu sa obesil konštruktér Voronov. – Komunista a stranícky pracovník Aramovič, ktorému predĺžili trest, sa roku 1947 obesil na povale mechanickej dielne v Kňož-Pogoste. – V krasnojarskom tábore počas vojny Litovci, ktorí sa ocitli v krajne zúfalej situácii a ktorí, čo je dôležité, celým svojím životom neboli pripravení na sovietsku krutosť, vykročili proti strážcom, aby ich zastrelili. – V roku 1949 sa vo vyšetrovacej cele vo Vladimire Volynskom mladík, ktorého zlomilo vyšetrovanie, obesil, ale Pavlo Baraňuk, ktorý s ním sedel v cele, ho stihol zachrániť. – Na Kalužskom mýte sa bývalý lotyšský dôstojník, ktorý ležal v nemocnici, ukradomky vybral po schodoch, čo viedli k ešte nedostavaným prázdny poschodiam. Zdravotná sestra, takisto väzenkyňa, zbadala, že muž zmizol, a pustila sa za ním. Dostihla ho pri balkónovom otvore na piatom poschodí. Schmatla ho za župan, ale

samovrah strhol zo seba župan, iba v bielizni vykročil do prázdna a ako biely blesk sa mihol za slnečného dňa pred očami rušnej Kalužskej ulice. – Keď sa nemecká komunistka Emmi dozvedela o manželovej smrti, vyšla z baraku na mráz neoblečená, aby prechladla. – Angličan Kelly vo vladimirskej väznici si priam virtuózne podrezal žily, hoci dvere cely boli otvorené a na prahu stál dozorca. (Jeho zbraňou bol kúsok emailu, odlúpený z umývadla. Kelly si ho schovával v topánke, čo mal pri posteli. Kelly spustil z posteje deku, zakryl ňou topánku, vytiahol email a pod dekou si podrezal žily na ruke.)

Opakujem, mnohí ďalší môžu porozprávať podobné prípady, jednako však na desiatky miliónov tých, ktorých väznili, ich nebude tak veľa. Dokonca aj tieto príklady potvrdzujú, že veľká väčšina samovrážd pripadá na cudzincov, na väzňov zo Západu: pre nich bol prechod na Súostrovie ohromujúcejším úderom než pre nás, a tak sa rozhodli skončiť so životom. Okrem toho k samovráždám mali sklon spoľahliví (ale nie neoblomní). Dá sa to pochopiť, pretože v hlave sa im všetko musí popliesť a jednodaj, neprestajne hučať. Ako sa dá odolať? (Zoja Zaleská, poľská šľachtičná, ktorá celý svoj život dala do služieb „veci komunizmu“ tým, že slúžila v sovietskej výzvednej zložke, sa počas vyšetrovania tri razy pokúsila spáchať samovraždu: chcela sa obesť – zabránili jej; podrezala si žily – nedali jej umrieť; vyskočila na obločnicu šiesteho poschodia – driemajúci vyšetrovateľ ju stačil schmatnúť za šaty. Tri razy ju zachránili, aby ju potom popravili.)

A vôbec: ako sa dá správne vysvetliť samovražda? Ans Bernštejn napríklad tvrdí, že samovrahovia nie sú zbabelci, že potrebujú veľkú silu vôle. On si uplietol povraz z obväzov a chcel sa zmárniť tak, že v kolenách pokrčí nohy. No pred očami sa mu začali robiť zelené kruhy, v ušiach mu hučalo – a zakaždým nechtiac spustil nohy na zem. Pri poslednom pokuse sa spletený obväz roztrhol a on bol rád, že ostal nažive.

Neškriepim sa, na samovraždu možno aj v najväčšom zúfalstve musí človek vynaložiť vôľu. Dlhú som sa o tejto veci nechcel vyjadrovať. Po celý čas som bol presvedčený, že za nijakých okolností ani len nepomyslím na samovraždu. Ani nie tak dávno som však prežíval čierne mesiace, keď sa mi zdalo, že celoživotná práca vyšla navniivoč, najmä ak ostanem nažive. A zreteľne si spomínam na to dištancovanie sa od života, prílivy pocitu, že umrieť je ľahšie než žiť. Podľa mňa v takej situácii treba viac vôle vynaložiť na to, aby človek ostal nažive, než aby umrel. Ale asi je to u rozličných ľudí v rozličnej extrémnej situácii rozličné. Preto oddávna existujú dva názory.

Je veľmi efektne predstaviť si, že zrazu by všetky tie nevinne urazené milióny ľudí začali spoločne páchať samovraždy, čím by vláde škodili dvoma spôsobmi: aj dôkazom svojej pravdy, aj tým, že by štát obrali o neplatenú pracovnú silu. A čo keby štát odrazu povolil? A začal by ľutovať svojich poddaných...? Sotva. Stalin by sa tým nedal zastaviť, stiahol by do táborov ľudí, ktorí žijú na slobode, ešte zo dvadsať miliónov.

Lenže to sa nestalo! Ľudia umierali po státisícoch a miliónoch, ocitli sa už v skutočne extrémnej situácii – a samovraždy sa ktovie prečo nevyskytovali. Ľudia, odsúdení na zvrátenú existenciu, na hladný život, na nadmernú prácu, samovraždy nepáchali!

Keď som sa nad vecou zamyslel, dospel som k záveru, že taký dôkaz je silnejší. Samovrah je vždy stelesnením bankrotu, vždy je to človek v slepej uličke, človek, ktorý prehral svoj život a nemal dost vôle, aby v ňom pokračoval. Ak predsa len milióny tých bezmocných, poľutovaniahodných bytostí nespáchali samovraždu, značí to, že v nich žil akýsi nepremožiteľný pocit. Akási silná myšlienka.

Bol to pocit všeobecnej správnosti konania. Bol to pocit skúšky, akú musel podstúpiť ľud – podobný tomu, čo prežívali ľudia počas tatárskeho jarma.

— — —

No ak sa nemá za čo kajať – na čo, na čo väzeň jednostaj myslí? „Väzenie a žobrácka noša rozum ľuďom nosia,“ hovorí ruské príslovie. Nosia, prinášajú. Ale kam ten rozum usmerniť?

Tak to bolo s mnohými, nielen so mnou. Naším prvým väzenským nebom boli čierne víriace sa mraky a čierne stĺpy sopečných výbuchov, bolo to nebo Pompejí či súdneho dňa, pretože nezatkli niekoho iného, ale Mňa – epicentrum tohto sveta.

Naše posledné väzenské nebo bolo bezodne vysoké, bezodne jasné, dokonca od modrého prechádzalo k bielemu. Začíname všetci (okrem veriacich) rovnako: žiada sa nám trhať si vlasy, ale hlavu nám ostrihali dohola ...! Ako sme len mohli?! Ako sme mohli nevidieť tých, ktorí na nás donášali? Ako sme mohli nevidieť našich nepriateľov? (A nenávisť k nim! Ako sa im pomstiť?) Aká neobozretnosť, slepota, koľko omylov! Ako to napraviť? Čím skôr napraviť! Treba napísať... povedať... oznámiť...

Ale nič netreba. A nikto nás nezachráni. Keď príde čas, podpíšeme paragraf 206, keď príde čas, vypočujeme si rozsudok tribunálu priamo, alebo nám prečítajú rozsudok, schválený osobitnou poradou.

Začína sa obdobie distribučných väzení. Pomedzi myšlienky na budúci tábor teraz radi spomíname na minulosť: ako dobre sme žili! (Dokonca aj vtedy, ak sa nám žilo mizerne.) Koľko nevyužitých možností sme mali! Koľko nepošliapaných kvetov...! Kedy to máme teraz dohnať...! Ak len ostanem nažive, ach, ako nanovo, ako rozumne budem žiť! Deň budúceho oslobodenia? Žiari ako vychádzajúce slnce!

A záver: dožiť sa toho dňa, dožiť, stoj čo stoj!

To je jednoducho slovný zvrät, to je taký zvyk: „stoj čo stoj“.

Slová sa naplňajú významom a vzniká strašný záväzok: ostať nažive *stoj čo stoj!*

A ten, kto si taký cieľ vytýči, kto necúvne pred jeho krvavým zábleskom, tomu vlastné nešťastie zaclonilo aj všetko spoločné, aj celý svet.

Je to veľké rázcestie táborového života. Odtiaľto pôjdu cesty doprava a doľava, jedna bude viesť čoraz vyššie, druhá čoraz nižšie. Ak sa človek pustí doprava, stratí život, ak doľava, stratí svedomie.

Rozkaz adresovaný sebe samému, „ostať nažive“, je prirodzený prejav života. Kto by nechcel ostať nažive? Kto nemá právo ostať nažive? Napätie

všetkých síl nášho tela! Rozkaz všetkým bunkám: ostať nažive! Do hrudného koša prenikol mocný náboj a srdce sa obklopilo elektrickým oblakom, aby sa nezastavilo.

Po zapolárnej roviny vedú vo fujavici do kúpeľa vzdialeného päť kilometrov tridsať vychudnutých, ale žilnatých väzňov. Ten kúpeľ si nezasluhuje dobré, teplé ruské slovo, umýva sa v ňom po šesť ľudí na päť smien, dvere sa otvárajú rovno do zimy a štyri smeny vždy postávajú pri dverách pred kúpaním či po ňom, pretože bez eskorty ľudia predsa nemôžu z kúpeľa odísť. No nikto nedostane nielenže zápal pľúc, ale ani nádchu. (Jeden starec sa tak umýva desať rokov, odpykáva si trest medzi päťdesiatym a šesťdesiatym rokom života. No napokon sa dostáva na slobodu, je doma. V teple, obklopený starostlivosťou, jeho sviečka dohorí za mesiac. Už prestal platiť rozkaz: ostať nažive...)

Lenže ostať nažive ešte neznačí stoj čo stoj. Stoj čo stoj značí: na úkor iného.

Zmierme sa s pravdou: na tomto veľkom táborovom rázcestí, v čase, keď dochádza k triedeniu duší, len nevelká časť zabočí napravo. Žiaľ, len nevelká. Našťastie, nejde iba o jednotlivcov. Je ich veľa – ľudí, ktorí si zvolili túto cestu. Oni však na seba neupozorňujú krikom, takých ľudí treba vedieť objaviť. Aj oni sa desiatky ráz museli rozhodovať, no vedeli a videli svoje.

Napríklad Arnold Suzi, ktorý sa dostal do tábora, keď mal asi päťdesiat rokov. Nikdy nebol veriacim, ale vždy bol poriadnym a statočným človekom, podľa toho žil – a ani v tábore nezačal žiť inak. Je „zo Západu“, teda dvojnásobne neprispôbený, ustavične sa dostáva do kalamitných situácií, chodí na spoločné práce, sedí aj v trestnej zóne – a ostal nažive, ostal nažive a bol presne taký, ako keď sa ocitol v tábore. Poznal som ho na začiatku, poznal som ho po tábore a môžem to dosvedčiť. Pravda, počas táborového života ho sprievádzajú tri poľahčujúce okolnosti: uznali ho za invalida, niekoľko rokov dostával balíky a vďaka hudobným schopnostiam sa mu ušlo trochu viac stravy, lebo sa zapájal do táborovej „umeleckej tvorivosti“. Tieto tri okolnosti môžu vysvetliť, prečo ostal nažive. Keby ich nebolo, bol by umrel, ale aj tak by sa nebol zmenil. (A tí, ktorí umreli, možno umreli aj preto, lebo sa nezmenili?)

Taraškevič, celkom jednoduchý, dôverčivý človek, spomína: „Nemálo bolo väzňov, ktorí boli ochotní pokorovať sa za porciu chleba, za šluk cigarety. Umieral som od hladu, ale moja duša bola čistá: biele som vždy nazýval bielym.“

Už stáročia je známe, že väzenie hlboko pretvára človeka. Príkladov sa nájde hocikolko – napríklad Silvio Pellico: po ôsmich rokoch sa zo zúrivého karbonára stal pokorný katolík.¹ U nás sa vždy pripomína Dostojevskij. A Pisarev? Čo sa uchovalo z jeho revolučnosti po väznení v Petropavlovskej väznici? Dá sa polemizovať o tom, či je to dobré pre revolúciu, no isté je, že tieto zmeny vždy prehĺbujú duševný život človeka. Ibsen napísal: „Od nedostatku kyslíka vädne aj svedomie.“² Ale nie! Nie je to vôbec také jednoduché. Ba práve naopak! Napríklad generál Gorbatov: v mladosti bojoval, v armáde

¹ Silvio Pellico: Moje väzenia. (V ruskom preklade: Moji temnicy, vospominanija Silvio Pelliko da Saducco, St. Peterburg, 1886.)

² Henrik Ibsen: Nepriateľ ľudu, komédia v 5 častiach, Zbrané spisy, vyd. A. F. Marx, St. Peterburg 1909, zv. 3. s. 214

ho povyšovali, nemal sa kedy zamýšľať. No ocitol sa vo väzení – a aké to bolo užitočné: v pamäti sa mu začali vynárať rozličné prípady: ako podozrieval nevinného zo špionáže, ako omylom rozkázal, aby zastrelili celkom nevinného Poliaka.³ (Nuž, či by si na to inak spomenul? Po rehabilitácii mu to už zrejme veľmi na um neschádzalo!) O týchto duševných premenách väzňov sa napísalo veľa, vyústilo to dokonca do celej náuky o väzení. Napríklad v predrevolučnom časopise *Тюремный вестник* (Väzenský spravodaj) Lučeneckij píše: „Tma robí človeka citlivejším na svetlo; nútená nečinnosť povzbudzuje v ňom túžbu po živote, pohybe, práci: ticho núti človeka, aby sa ponoril do svojho ja, aby sa zamyslel nad podmienkami, čo ho obklopujú, nad svojou minulosťou, prítomnosťou, aby uvažoval o budúcnosti.“

Pripomeniem opačný názor Leva Tichomirova. Píše (Krasnyj Archiv, č. 41/42, s. 138): členovia Narodnej vole „... si nemali kde overiť svoje názory. To je najstrašnejší aspekt väzenia, poznám to z vlastnej skúsenosti. Štyri roky väzenia boli pre mňa naskrze strateným časom z hľadiska môjho rozvoja. No štyri roky slobody, čo nasledovali, mi poskytli tisíc rozličných vzácnych príležitostí na sebaopozorovanie, na pozorovanie ľudí a zákonov života.“ Uvažujem: bolo to možno preto, lebo vo väzení sedeli rovnako zmýšľajúci ľudia? Alebo veľmi netrpezliví, očakávajúci skoré oslobodenie? V takom prípade to bolo prekážkou sústredenia a rastu.

Naši osvietenici, ktorí sami nezakúsili, čo je väzenie, sa správali k väzňom len s prirodzeným súcitom a odstupom: ale Dostojevskij, hoci sám pobudol vo väzení, sa zasadzoval za tresty! Hodno sa nad tým zamyslieť.

Ruské príslovie hovorí: Sloboda kazí, nesloboda učí.

Pellico a Lučeneckij písali o *väzení*. Dostojevskij sa zasadzoval za tresty – väzenské. Nesloboda učí – aká nesloboda?

Vari *tábor*?

Tu sa človek pri myslení veru až zapotí.

Pravdaže, v porovnaní s väzením je náš tábor strašný a zhubný.

Pravdaže, keď vymýšľali Súostrovie, nemysleli na naše duše. Jednako však: je azda také nemožné uchovať si v tábore česť?

Ba viac: naozaj sa v tábore nedá zušľachtiť duša?

V tábore Samarka roku 1946 sa až na samej hranici smrti ocitá skupina inteligentov: zmučil ich hlad, zima, vysilujúca práca – a dokonca ich obrali o spánok, nemajú kde spať, zemľanky ešte nie sú vybudované. Pustia sa kradnúť? Udávať? Lamentujú nad zničeným životom? Nie. Tušia, že smrť je blízko, že ich od nej nedelia týždne, len dni. Posledný voľný čas bez spánku, sediac pri stene, trávajú takto: Timofejev-Ressovskij ich zhromažďuje, chce stihnúť vytvoriť „seminár“, lebo všetci chcú čím skôr odovzdať iným to, čo vie len jeden z nich, preto si navzájom ponúkajú posledné prednášky. Otec Savelij hovorí o smrti, ktorá nie je zahanbujúca, duchovný z radov akademistov hovorí o partistike, uniatský duchovný prednáša o vierouke a kánonoch, energetik

³ Armádný generál A. V. Gorbatov: *Roky a vojny*, Novyj mir, č. 4/1964, s. 109

hovorí o princípoch energetiky budúcnosti, ekonóm prednáša o tom, že bez nových ideí sa nepodarilo vybudovať princípy sovietskej ekonomiky. A Timofejev-Ressovskij prednáša o princípoch mikrofyziky. Na každom ďalšom stretnutí niektorí účastníci už chýbali: skončili v márnici...

Ten, kto sa vie o toto všetko zaujímať, keď sa ho už dotýka smrť, je skutočným inteligentom!

Prepáčte, máte rád život? Vy, vy, čo voláte, spievate a tancujete: „Milujem ťa, život! Ach, milujem ťa, život!“ Milujete? Nuž, milujte! Ale aj táborový! Aj to je totiž život.

*„Tam, kde niet boja s osudom,
tam okreje ti duša...?“*

Nepochopili ste vôbec nič. Tam človek zmlandruje.

Na našej ceste, tej, čo sme si vybrali, sú serpentíny a zákruty. Hore? Či do neba? Nože kráčajme, potkýnajme sa.

Deň oslobodenia? Čo nám po toľkých rokoch môže dať? Na nepoznanie sa zmeníme my aj naši blízki – aj miesta, kedysi také vzácne, sa nám budú zdať cudzejšie než cudzie.

Myšlienka o slobode sa od istých čias stáva dokonca nanútenou myšlienkou. Vyšpekulovanou. Cudzou.

Deň „oslobodenia“! Ako keby v tejto krajine jestvovala sloboda. Alebo ako keby bolo možné oslobodiť toho, kto sa predtým duchovne neoslobodil.

Pod nohami sa nám zosúvajú kamene. Padajú dolu, do minulosti. To je prach minulosti.

My stúpame.

— — —

Dobre sa premýšľa vo väzení, ale ani v tábore sa nedumá zle. Najmä preto, že sa nekonajú *schôdze*. Človek má desať rokov pokoj od všetkých schôdzí! Nie je to čosi ako horský vzduch? Táboroví náčelníci si otvorene robia nárok na prácu človeka a na jeho telo až do vyčerpania, ba až za hrob, ale nijako nesiachajú na vážňove myšlienky. Neusilujú sa, obrazne povedané, priskrutkovať myšlienky človeka a držať ich pripevnené na jednom mieste. (Okrem nešťastného obdobia stavieb Bielomorského a Volžského kanála.) A to vytvára oveľa hmatateľnejší pocit slobody, ako je voľný pohyb nôh po rovnej ploche.

Človeka nikto nenúti, aby si podal prihlášku do strany. Nikto od neho nemá členské príspevky na činnosť *dobrovoľných* spolkov. Nie sú tam odbory, rovnako „obhajujúce“ človeka ako štátom pridelený advokát v tribunáli. Nekonajú sa ani výrobné porady. Človeka nemôžu zvoliť do nijakej funkcie, nemôžu ho vymenovať za nijakého splnomocnenca a čo je najhlavnejšie, nenúti ho, aby bol agitátorom. Ani aby počúval agitačné reči. Ani nemusí kričať na povel ako bábka: „Žiadame!... Nedovolíme!“ A nemusí sa vliecť do

agitačného strediska, aby slobodne a tajne hlasoval za jediného kandidáta. Nežiadajú od neho prijímanie socialistických záväzkov. Ani kritiku vlastných chýb. Ani články na nástenku. Ani interview oblastnému dopisovateľovi novín. Slobodná hlava, vari to nie je výhoda života na Súostroví?

A ďalšia sloboda: človeka nemôžu obrať o rodinu a majetok – už ho o všetko pripravili. Kde nič nie je, tam ani čert neberie. To je základná sloboda.

Väznenému človeku sa dobre premýšľa. Najmalichernejší podnet mu dáva impulz, aby sa zahĺbil do dlhých a dôležitých úvah. Raz za uhorský rok, tak raz za tri roky, priviezli do tábora kino. Vysvitlo, že ide o lacnú „športovú“ komédiu Prvá rukavica. Nuda. Ale z filmového plátna nástojčivo vnucujú divákovi ponaučenie:

„Dôležitý je výsledok, a výsledok nevyznel vo váš prospech.“

Na plátne sa smejú. Smejú sa aj v sále. Keď človek vychádza na táborový dvor, osvetlený slnkom, prižmuruje oči a zamýšľa sa nad tou vetou. Večer o nej uvažuje na priči. Rovnako aj v pondelok ráno pri odvádzaní do práce. A potom o nej premýšľa ešte toľko, koľko sa mu len chce – kde a kedy by sa ešte mohol človek takto nad niečím zamýšľať? Človek si pomaly privyká na možnosť myslieť jasne.

To nie je žart. Je to nákazlivá myšlienka. Dávno ju naočkovali našej spoločnosti a znovu a znovu ju opakujú. Predstava, že dôležitý je len materiálny výsledok, sa nám do takej miery dostala do krvi, že keď napríklad vyhlásia nejakého Tuchačevského, Jagodu alebo Zinovieva za zradcov, ktorí sa spojili s nepriateľom, ľud iba ochká a mnohí, mnohí sa čudujú: „Čo mu ešte chýbalo?!“ Pretože žranice mal po uši, aj dvadsať oblekov, aj dve vily, aj auto, aj lietadlo, aj popularitu – čo mu ešte chýbalo?! Milióny našich popletených rodákov si nevedia predstaviť, že pre človeka (nehovorím konkrétne o týchto troch spomenutých) by mohlo byť pohnútkou aj niečo iné než zisk.

Až tak veľmi všetci do seba vstreballi a osvojili si tvrdenie: „Dôležitý je výsledok.“

Odkiaľ sa to k nám dostalo? Ak sa vrátíme o tristo rokov späť, vari by sa čosi také mohlo vyskytnúť v starom Rusku?

Prišlo to k nám za čias cára Petra, za slávy našich zástav a takzvanej „cti našej vlasti“. Gniavili sme našich susedov, rozširovali územie – a v našej vlasti sa tvrdilo: dôležitý je výsledok.

A dostalo sa to k nám od našich Demidovovcov, starej Kabanovovej a Cybukinovcov. Tieto literárne postavy, stelesňujúce isté spoločenské tendencie, sa drali dopredu, neobzerali sa, či nekráčajú cez mŕtvoly iných ľudí, takže náš kedysi bohobojný a priamočiary ľud si čoraz pevnejšie osvojoval: dôležitý je výsledok.

Potom nám to vštepovali rozliční socialisti, najväčšmi však to najnovšie, neomylné a nedočakávané Učenie, čo sa vlastne opiera iba o toto tvrdenie: dôležitý je výsledok! Treba vytvoriť bojovú stranu! Dobyť moc! Udržať si moc! Odstrániť protivníkov! Zvíťaziť vo výrobe liatiny a ocele! Vypustiť rakety!

Hoci práve pre ten priemysel a pre tie rakety bolo treba obetovať aj spôsob života, aj celistvosť rodiny, aj zdravý duch ľudu, aj dušu našich polí, lesov a riek – na to kašľať! Dôležitý je výsledok!!

Lenže to je lož. Roky sa hrbíme na všezväzových galejách. Ako po špirále stúpame k pochopeniu života – a z tejto výšky veľmi jasne vidieť: nie výsledok je dôležitý! Nie výsledok, lež *duch!* Nie čo sa urobilo, ale *ako*. Nie čo sa dosiahlo, ale za akú cenu.

Rovnako to platí aj pre nás väzňov. Ak je dôležitý výsledok, opodstatnená je aj pravda: ostať nažive stoj čo stoj. To znamená: stať sa udavačom, zrádzať priateľov, získať za to teplé miestečko a možno si vyslúžiť aj predčasné prepustenie. Z hľadiska Neomylného učenia na tom nie je nič zlé. Lebo ak budeme konať takto, výsledok bude pre nás priaznivý, no a dôležitý je výsledok.

Nikto sa neškriepi: dosiahnuť výsledok je príjemné. Ale nie za cenu straty ľudskej podstaty.

Ak je dôležitý výsledok, treba všetky sily a myšlienky vynaložiť na to, aby sa človek nejako vykrútil zo spoločných prác. Treba sa krčiť, poklonkovať, robiť podlosti, ale zabezpečiť si teplé miestečko. A tak ostať nažive.

Ak je dôležitá podstata, je načase zmieriť sa so spoločnými prácami. S otrhaným oblečením. So zodrátou pokožkou rúk. S menším a horším kúskom. Možno aj umrieť. Ale kým človek žije, môže si hrdo vystierať unavený chrbát. A vtedy – keď sa človek prestal báť hrozieb a nenaháňa sa za odmenou – sa stáva zo sovieho pohľadu žalárnikov najnebezpečnejším subjektom. Lebo – čím ho môžu pokoriť?

Človek začne mať dokonca dobrý pocit, aj keď nesie nosidlá s odpadom (hej, ale nie s kamením) a môže sa zhovárať so spoločníkom o tom, ako film vplýva na literatúru. Človeku sa začne páčiť možnosť sadnúť si na prázdne korytko na nosenie malty a zapáliť si cigaretu neďaleko múru, čo stavajú ostatní. Pocíti jednoducho hrdosť, ak okoloidúci palier prižmúri oči, pozrie na múr, čo človek staval, flochne cez otvor pre okno a povie:

Tvoja robota? Je to rovné.

Človek ten múr nepotrebuje a neverí, že postavený múr priblíži šťastnú budúcnosť ľudu, ale hoci je úbohým otrhaným otrokom, nad výtvorom svojich rúk sa v duchu hrdo pousmeje.

Anarchistova dcéra Gaľa Benediktovová pracovala v zdravotníckom stredisku ako sestra, keď však uvidela, že to nie je liečenie, ale iba protekčné miesto, z tvrdohlavosti sa dala preložiť na spoločné práce, chopila sa štipca, lopaty. Tvrdí, že ju to duchovne zachránilo.

Dobrému poslúži na upevnenie zdravia aj suchár, zlému nebude na osoh ani mäso.

(Je to síce tak, ale keď človek nemá ani suchár...?)

— — —

A ak sa človek raz vzdal cieľa „ostať nažive stoj čo stoj“ a šiel ta, kam chodia duševne vyrovnaní a jednoduchí ľudia, nesloboda začne podivuhodne pretvárať dovtedajšiu povahu. Pretvárať spôsobom, čo prekvapí aj jeho samého.

Zdalo by sa, že tu sa musí v človeku zrodiť pocit zlosti, zmätok bytosti za-

hnanej do kúta, neopodstatnená nenávisť, podráždenie, nervozita.⁴ Ale ani sám si neuvedomuje, ako v ňom v nebadanom plynutí času nesloboda pestuje výhonky celkom opačných citov.

Človek býval kedysi impulzívny, netrzeplivý, v ustavičnom zhone, jednodstaj nemal čas. Teraz ho má až neúrekom, je nasýtený jeho mesiacmi a rokmi, tými, čo má za sebou i pred sebou, a ako životodarná uspokojujúca vlaha mu prúdi v žilách trzeplivosť.

Človek sa povznáša ...

Predtým nikomu nič neodpúšťal, neúprosne odsudzoval a rovnako nadnesene vychvaľoval, zato teraz sa všetko chápanie mäkkosť stala základom jeho nekategorických úsudkov. Spoznal svoju slabosť a vie pochopiť slabosť iného. A byť ohúrený silou iného. Zatúžil po tom, aby si tú silu mohol osvojiť.

Ako plynú roky, srdce človeka i jeho pokožku obklopuje akýsi pancierový obal. Neponáhla sa s otázkami, neponáhla sa s odpoveďami, jeho jazyk stratil pružnú schopnosť ľahkej vibrácie. Oči sa mu nerozžiaria od radosti, keď sa dopyčuje dobrú správu, a nestemnejú od bolesti a zármutku.

Lebo sprvu si ešte chce overiť, či to, čo sa dozvedel, je pravda. A navyše si musí ozrejmiť, čo je radosť a čo zármutok.

Teraz sa pridrižiava iného pravidla života: neteš sa, keď niečo nájdeš, neplač, keď niečo stratíš.

Duša človeka, predtým vyschnutá, sa od utrpenia naplňa miazgou. Keď aj nie blížnych, ale blízkych sa človek učí mať rád.

Tých blízkych duchom, ktorí žijú v neslobode okolo neho. Kolkí z nás pripúšťajú: práve v neslobode sme prvý raz spoznali, čo je skutočné priateľstvo!

Miluje však aj tých pokrvných blízkych, ktorí ho obklopovali v minulom živote, ktorí ho mali radi, kým on sám sa k nim správal tyransky...

Pre človeka je to vďačný a nevyčerpatelný zdroj myšlienok: preskúmaj svoj predchádzajúci život. Spomeň si na všetko zlé a zahanbujúce, čo si urobil, a pouvažuj, či sa to teraz nedá napraviť...

Áno, človeka zatvorili neprávom, pred štátom s jeho zákonmi sa nemá za čo kajať.

Ale pred svojim svedomím? Alebo pred inými jednotlivcami...?

...Po operácii ležím v táborovej nemocnici. Nemôžem sa ani pohnúť, ide na mňa horúčava a mráz, no myšlienky nevyúsťujú do blúznenia – a som vďačný doktorovi Borisovi Kornfeldovi, ktorý sedí vedľa mojej postele a celý večer rozpráva. Svetlo zhasli, aby mi nerezalo oči. Len on a ja – nikto iný v izbe nie je.

Dlho a zápalisto mi rozpráva, ako sa zo židovského náboženstva preorientoval na kresťanské. Na prestup jeho, vzdelaného človeka, nakriatol človek, ktorý s ním sedel v jednej cele, starček, ktorý nevedel, čo je hnev, pripomínal Platóna Karatajeva z Vojny a mieru. Čudujem sa, kolko presvedčenia je v tomto novokonvertitovi, ako oduševnene rozpráva.

⁴ Minulí revolucionári zanechali o tom veľa svedectiev. Serafimovič v jednej poviedke opisuje spoločnosť vyhnančov. Bolševik Olminskij píše: „Trpkosť a zlosť – to sú city, ktoré sú také známe väzňovi, také blízke jeho duši.“ Vylieval si zlosť na tých, ktorí ho prichádzali navštíviť. Píše, že ho práca načisto prestala baviť. Ale ruskí revolucionári predsa nedostávali a neodpykávali si (vo väčšine prípadov) naozajstné (dlhoročné) tresty.

Poznáme sa málo, navyše ani nie je môj ošetrojúci lekár, ale jednoducho sa tu nemal komu zveriť so svojimi myšlienkami. Je to mäkký, dobrotivý človek, nič zlé v ňom nevidím, ani o ňom neviem. No znepokojujúce je, že Kornfeld už asi dva mesiace žije tu v nemocničnom baraku, nikam nevychádza, zavrel sa, pohrúžil sa do práce a vyhýba sa možnosti chodiť po tábore.

To značí: bojí sa, aby ho nepodrezali. V našom tábore sa odnedávna zaužíval zvyk – podrezávať udavačov. Uplatňuje sa veľmi sugestívne. Ale kto sa môže zaručiť, že trestajú len udavačov? Kohosi, pravda, podrezali jednoznačne preto, aby si s ním vyrovnali nejaké nízke osobné účty. No to, že Kornfeld žije v izolácii v nemocnici, ešte nijako neznamená, že udáva.

Je už neskoro. Celá nemocnica spí. Kornfeld takto končí rozprávanie:

A vôbec, viete, presvedčil som sa, že nijaký trest v pozemskom živote nás nepostihuje nezaslúžene. Zdá sa, že môže prísť nie za to, čím sme sa skutočne previnili. Ale ak sa *človek* zamyslí nad vlastným životom, zamyslí hlboko, vždy nájde ten svoj zločin, za ktorý je potrestaný.

Nevidím mu do tváre. Cez okno prenikajú len rozptýlené odblesky zóny a cez dvere ako žltá škvrna preniká svetlo žiarovky z chodby. V hlase mu znie také mystické poznanie, až ma mykne.

Sú to zároveň posledné slová Borisa Kornfelda. Nečujne odchádza po nočnej chodbe do jednej zo susedných izieb, aby sa uložil. Všetci už spia, nemá s kým prehodiť slovo. Aj ja zaspím.

Ráno ma zobudí zhon a ťažké kroky na chodbe: to sanitári odnášajú Kornfeldovo telo na operačný stôl. V spánku ho zasiahli do lebky ôsmymi údermi omietačským kladivom (u nás sa zvyčajne vraždilo hneď po budíčku, keď sú už baraky odomknuté, ale nikto ešte nevstal, nikto sa nehýbe). Vedomie sa mu už nevrátilo a umrel na operačnom stole.

Tak sa stalo, že Kornfeldove prorocké slová boli poslednými slovami, vyslovenými tu na zemi. A keďže ich adresoval mne, doľahli na mňa ako odkaz, ktorého sa človek nemôže zbaviť tým, že ho jednoducho strasie z pliec.

No vtedy som už aj ja dospel k podobnej myšlienke.

Najradšej by som bol jeho slová sformuloval do všeobecného životného zákona. No, človek sa ľahko môže pomýliť. Musel by som pripustiť, že tí, ktorí boli potrestaní ešte krutejšie než väzením – popravení, upálení – sú nejakí arcilotri. (A pritom práve nevinných popravujú najhorlivejšie.) A čo by sa potom dalo povedať o našich mučiteľoch: prečo osud netresce ich? Prečo sa im v živote darí?

(Dalo by sa to odbaviť len konštatovaním, že zmysel pozemskej existencie nespočíva v blahobyte, ako sme si zvykli myslieť, ale v rozvoji duše. Z *tohto* hladiska sú naši mučitelia najstrašnejšie potrestaní: menia sa na svine, klesajú pod úroveň ľudstva, až kamsi do suterénu. Z *tohto* hladiska trest postihuje tých, ktorých rozvoj *dával nádej*.)

No v Kornfeldových posledných slovách je čosi lákavé, čo si jednoznačne osvojujem. A čo si osvoja aj mnohí iní.

V siedmom roku väzenského života som dosť podrobne prebral svoj život a pochopil som, za čo ma to všetko postihlo: aj väzenie, aj – navyše – zhubný nádor. Nereptal by som, ani keby sa tento trest nepokladal za dostačujúci.

Trest? Ale – či?

Nuž, pouvažujte – či?

V tej pooperačnej izbe, odkiaľ vykročil v ústrety smrti Kornfeld, som ležal dlho – a jednotaj som bol sám (chirurga zatkli a operácie sa už nekonali), za noci bez spánku som sa zamýšľal nad životom, čudoval som sa nad tým, aký bol, nad jeho zvratmi. Podľa táborového triku som myšlienky vkladal do rýmovaných riadkov, aby som si ich zapamätal. Najsprávnejšie bude, ak ich aj teraz odcitujem v tej podobe, akú nadobudli, keď som ležal ako pacient, keď oknami tábor prežíval otrasy po vzbure.

*Kedy som, kedy rozvial – kto to vie –
doprázdna všetky zrná dobrotivé,
prítom som strávil roky mladistvé
tam, v chrámoch Tvojich a na Božej nive.*

*Zbieral som múdrosť, vyčítanú z kníh,
na svet som hľadel zrakom povýšeným.
Tajomstvá sveta? Nebál som sa ich,
veril, že osud ako chcem si zmením.*

*Krv v žilách vrela, ošial' bujarý
vábil ma vpred, do končín nevedomých,
jasný lúč z neba zhasol, dožiaril,
svet viery v Boha rozpadol sa, zlomil.*

*Teraz však viem, že cesta trnistá
viedla tadiaľ, kde blízko bol vždy cmiter,
hodnotím, čo mi osud prichystal,
zvažujem celé, útrap plné žitie.*

*Nie rozumom bol život riadený,
nie silou túžby diali sa v ňom zvraty,
no prepracoval som sa k nádeji,
k Božiemu svetlu znovu som sa vrátil.*

*Teraz zas verím, Bože, vďaka Ti,
v rukách kríž – symbol pokorne ja zvieram
a pred oltárom klačím dojatý,
znovu viem, čo je pokoj, láska, viera.*

Keď som hľadel za seba, do minulosti, uvidel som, ako som za celý život nechápal ani seba samého, ani vlastné snahy. Dlhو som pokladal za šťastie to, čo bolo pre mňa záhubou, a jednotaj ma to ťahalo opačným smerom, než akým som skutočne potreboval ísť. Ako more zráža vlnami

neskúseného plavca a vyhadzuje ho na breh, aj mňa údery nešťastia bolestivo vracali na tvrdú zem. Len tak som však mohol prejsť cestu, ktorú som vždy prejsť chcel.

Bolo mi súdené, aby som si na svojom ohnutom, ešte nezlomenom chrbte odniesol z väzenských rokov skúsenosť o tom, ako sa človek stáva zlým a ako dobrým. Bol som kedysi opojený úspechmi mladosti, pokladal som sa za neomylného, a preto som bol krutý. Pre nadbytok moci som bol vrahom a násilníkom. V tých najhorších chvíľach som bol presvedčený, že robím dobre, mal som naporúdzi premyslené argumenty. Na zhnitej väzenskej slame som pocítil v sebe prvé záchvevy dobra. Postupne som prichádzal na to, že čiara, oddeľujúca dobro a zlo, nevedie medzi štátmi, ani medzi triedami, ani medzi stranami – prechádza cez každé ľudské srdce, cez všetky ľudské srdcia. Táto čiara je pohyblivá, ako idú roky, tak sa v nás presúva. Aj v srdci pohrúženom do zla udržiava akési malé nástupište dobra. A aj v najlepšom srdci je nevykorenené zákutie zla.

Odvtedy chápem pravdu všetkých náboženstiev sveta: bojujú proti zlu v človeku (v každom človeku). Zlo sa zo sveta celkom vyhnáť nedá, no v každom človeku možno jeho priestor zúžiť.

Odvtedy chápem lož všetkých revolúcií v dejinách: ničia len *súčasných* nositeľov zla (a v náhlivosti si nevyberajú, hubia aj nositeľov dobra), kým samo zlo, ešte znásobené, si nesú so sebou ako dedičstvo.

Ku cti 20. storočia treba prirátať Norimberský tribunál: hubil samu ideu zla, vo veľmi malej miere ľudí, ktorí sa ňou nakazili. (Prirodzene, to nie je Stalina zásluha, on by bol dal prednosť tomu, aby sa menej vysvetľovalo a viacej popravovalo.) Ak pred vstupom do 21. storočia ľudstvo nevyhodí samo seba do vzduchu a samo seba nezadusí, možno tento smer aj zvíťazí...

Ale ak ten smer nezvíťazí, celé dejiny ľudstva budú jalovým prešlapovaním, bez akéhokoľvek zmyslu! Kam a prečo vlastne ideme? Biť nepriateľa kyjakom – to vedel aj jaskynný človek.

„Poznaj sám seba.“ Nič tak nenapomáha tomu, aby sa v nás prebudili spomienky, ako mučivé rozmýšľanie nad vlastnými zločinmi, chybami a omylmi. Keď mi po ťažkých, ne jeden rok trvajúcich cestách v spomienkach hovoria o bezcitnosti našich najvyšších hodnostárov, o krutosti našich katov, spomením si na seba s kapitánskymi výložkami a na to, ako moja batéria napredovala po východnom Prusku, kde všetko horelo, a vravím si:

Boli sme vari *my* lepší...?

Ak sa v mojej prítomnosti rozhorčujú nad mľandravosťou Západu, jeho politickou krátkozrakosťou, roztrieštenosťou a zmätenosťou, pripomínam:

A vari sme *my* predtým, ako sme absolvovali Súostrovie, boli tvrdší? Boli naše myšlienky silnejšie?

Preto sa vraciam k rokom svojho väznenia a vyslovujem vetu, ktorou za každým prekvapím svoje okolie:

Buď požehnané, väzenie!